

Štěpánek, Václav

Svatá hora: nápor modernity versus staré tradice : několik postřehů z cesty po Athosu

Porta Balkanica. 2021, vol. 12, iss. 1-2, pp. [67]-80

ISSN 1804-2449 (print); ISSN 2570-5946 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/144475>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SVATÁ HORA: NÁPOR MODERNITY VERSUS STARÉ TRADICE: NĚKOLIK POSTŘEHŮ Z CESTY PO ATHOSU

text i foto: Václav Štěpánek

Přednáším na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně léta o pravoslaví na Balkáně, navštívil jsem většinu nejvýznamnějších pravoslavných klášterů¹ a chrámů ve všech balkánských zemích, včetně ekumenického patriarchátu v Cařihradě, nicméně na nejsvětějším místě pravoslaví – po jeruzalémských památkách pochopitelně – na Svaté hoře Athoské, jsem do svých šedesáti let nebyl. Důvod takovéto absence byl docela jednoduchý – složitá procedura získávání povolení ke vstupu na území autonomní mnišské republiky, k níž jsem nikdy neměl dostatek trpělivosti. Studentům jsem proto mohl doporučovat zejména dnes již špatně dostupné články českého učené-

¹ Kláštery ve středověku vznikaly dvojnásobem. Budto, a to nejčastěji, panovnickými či šlechtickými nadacemi – takto vznikla na Balkáně např. většina srbských klášterů, nebo tak, že se kolem vlivného poustevníka, který se uchýlil do ústraní, shromáždilo několik jeho učedníků a vytvořili tak tzv. lávru, seskupení několika poustevnických cel (nebo třeba jen jeskyní), k nimž časem přibyla třeba společná jídelna. Z takovéhoho uskupení pak mohl (ale nemusel) vzniknout klášter, později obvykle také obvěněný panovníky či velmoži. Slovo lávra dnes nicméně známe spíše jako synonymum pro nejvýznamnější kláštery, kterých je v pravoslavném světě pouze několik. Athoské kláštery, kterých je v posledních 400 letech dvacet (v minulosti jich ale bylo více), mají obojí původ. Slovo lávra má ovšem v názvu pouze nejstarší (nikoli největší) z nich, Megistis Lavras – Veliká lávra, který vznikl v 10. století jako první athoský klášter.

ho mnicha Sávy Chilandarce (foto 1), který žil v klášteře Chilandar na Svaté hoře od roku 1881 až do své smrti v roce 1912, především pak ale jeho *Knihu o Svaté Hoře Athoské* (Praha 1911), jež je prakticky dodnes nepřekonaným průvodcem a historií Svaté hory v jednom.²

² V klášteře Chilandar působil zpočátku Sáva (vlastním jménem Slavibor Křištof Jonathan Jeremiáš Breüer, 1837–1912) v různých profesích – jako mlynář, stolař či správce klášterního přístavu – nakonec však získal místo odpovídající jeho vysokému vzdělání: stal se knihovníkem a následně i archivářem a uspořádal, katalogizoval a popsal tamní knihovnu a uspořádal archiv. Mj. popsal Miroslavovo evangelium, které chilandarští mniši věnovali králi Aleksandrovi Obrenovičovi při jeho návštěvě kláštera v roce 1896. Za svou práci byl Sáva králem Aleksandrem vyznamenán Řádem sv. Sávy III. stupně. K sedmistému výročí založení Chilandaru sepsal obsáhlé dílo *Историја Манастира Хиландара*, které ovšem vyšlo až se stoletým zpožděním teprve při příležitosti 800. výročí založení kláštera (Beograd 1997). O Sávi a jeho díle u nás v poslední době zevrubně pojednal v řadě článků dr. Marcel Černý. Viz mj.: ČERNÝ, Marcel: Athoská korespondence Sávy Chilandarce (1837–1912) s chemikem Josefem Zdenkem Raušarem (1862–1947). *Parrésia* 8, 2014, s. 111–132; ČERNÝ, Marcel, Josef Zdeněk Raušar: Dopisy otce Sávy Chilandarce, mnicha srbského kláštera Chilandaru na poloostrově Svatohorském (Athoském) v Egejském moři, z let 1894–1911. *Parrésia* 8, 2014, s. 133–228; ČERNÝ, Marcel, Středoevropan Sáva Chilandarce (1837–1912) a mnišská republika Athos. Jubilejní črta ke století od úmrtí českého pravoslavného mnicha. *Parrésia* 6,

Foto 1. Český svatohorský mnich Sáva Chilandarec

Nakonec jsem návštěvu Svaté hory uskutečnil díky daru, jehož bych se nenadál. K šedesátým narozeninám jsem totiž dostal vyřízení všech formalit nutných ke vstupu do této autonomní mnišské republiky jako zcela nečekaný dárek od dvou svých studentek, které se pro studium balkanistiky rozhodly již ve věku pro studium nepříliš obvyklém, a snad i proto dokázaly lépe ocenit informace mnou podávané a uvědomovaly si onu „athoskou mezeru“.

Návštěvu Svaté hory upravuje jedna část typikonu, nově vypracovaného pro celý Athos koncem 18. století³ a v podstatných věcech platného do 2012, s. 321–348; ČERNÝ, Marcel: Nevydaná edice „Dopisů ctihodného otce Sávy Chilandarce“ od Josefa Zdeňka Raušara. Příspěvek k dějinám česko-srbských kulturních styků. In: Ladislav Hladký – Václav Štěpánek (eds.). *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*. Brno 2005, s. 103–146.

³ První svatohorský typikon sestavil zakladatel skutečného klášterního mnišského společenství na Athosu, sv. Athanasios Athoský z pontského Trapezuntu. Ten byl od mládí přítelem pozdějšího byzantského císaře Nikefora Foky, od něhož také dostal roku 964 zakládací listinu pro první athoský klášter, Velikou lávru, který je dodnes první, byť ani zdaleka ne největší, v hierarchickém pořadí klášterů Svaté hory. Tento typikon pak ovlivnil typikony dalších později vzniklých svatohorských klášterů, které se od něj v různých detailech liší. Veliká lávra byla plánována jako mnišské společenství koinobiálního kláštera, v němž se mniši podřizují představenému kláštera, igumenovi, a po vzoru prvních křesťanských společenství se musí před vstupem do kláštera zříci veškerého svého soukromého majetku. Jako koinobiální působí všechny svatohorské kláštery i dnes, jakkoli v nich v různých dobách převládal i systém idiorhytmický, kdy každý mnich mohl

dnes. Podle tohoto typikonu má pro celý Athos zákonodárnou moc shromáždění, protata, které se skládá z dvaceti členů – zástupců dnes existujících dvaceti athoských klášterů,⁴ jež se schází dvakrát do roka v městečku Karyes, sloužícím jako správní centrum Svaté hory již více než tisíc let.⁵ Výkonnou moc mnišské republiky ale představuje grémium zástupců pouze ze čtyř klášterů, které se po roce mění. Proto bylo dvacet klášterů rozděleno do pěti skupin po čtyřech, v čele této čtyřčlenné rady stojí vždy představitel kláštera založeného císařskou fundací. Vstupní vízum na Athos, diamonitirion, musí tedy schválit toto grémium. Podle pravidel by se mělo v současné době

vlastnit majetek, sám se tak starat o své živobytí a žít vlastně i bez igumena. To však bylo vždy kritizováno cařihradskými patriarchy, do jejichž jurisdikce Athos stále patří. Již v Athanasiově typikonu byla určena některá pravidla, jež jsou platná pro celý Athos dodnes. Zakázána byla přítomnost žen na poloostrově a také např. chov jakýchkoli tvorů ženského pohlaví, tedy i koz a ovcí, protože mnich se dobrovolně vzdal všeho ženského. Dobytek se dodnes na Athosu nechová, z tažných zvířat jsou zde využívány pouze muly a mezci, byť dnes již velmi zřídka – během svého pobytu jsem je viděl „v akci“ pouze jednou.

⁴ Ve skutečnosti se ale v Karyesu schází v současnosti zástupci pouze devatenácti klášterů, neboť „zélótský“ klášter Esfigmen své zástupce do protaty obvykle nevyšílá, a pokud ano, pak pouze vybrané mnichy, na něž se nevztahuje zatykač řecké vlády. Jak jsem se dozvěděl při návštěvě tohoto kláštera od srbského mnicha Sávy, kdyby on přišel do Karyesu, byl by okamžitě zatčen policií athoského autonomního státěčku a přinejmenším trvale vyhoštěn z Athosu. Klášter se totiž od roku 1974 protiví svrchovanosti cařihradských patriarchů, jimž jeho mniši vyčítají především ekumenismus, tedy styky s jinými církvemi a jednání o křesťanské jednotě, a považují je za schizmatiky. Na popud současného patriarchy Bartoloměje již proto byly několikrát učiněny neúspěšné kroky k rozehnaní tohoto „pravoslavně-multietnického“ ultrakonzervativního bratrstva Esfigmenu, nad jehož klášterním pírgem vlaje černá vlajka s nápisem Pravoslavlí nebo smrt. Patriarchovo úsilí všestranně podporuje také řecká vláda.

⁵ V současné době v Karyesu sídlí civilní guvernér, podléhající řeckému ministerstvu vnitra, v dobách osmanských tu působil turecký komisař, kajmakam, s malou vojenskou posádkou, již od druhé balkánské války, po níž celý poloostrov Chalkidiki definitivně připadl Řecku, nahrazuje speciální řecká jednotka – policie athoské autonomie.

denně vydávat vstupní vízum pro 110 poutníků, z čehož pouze deset pro nepravoslavné křesťany. Vízum, jež mj. umožňuje poutníkovi noclehy a stravu ve vybraných kláštorech, má platnost čtyři dny (tři noci), takže by na celém mnišském poloostrově nemělo být v jeden den přítomno více než 330 poutníků. Vzhledem k tomu ovšem, že pozvání pro poutníky dnes vyřizují i jednotlivé větší kláštery, není tento počet striktně dodržován, stejně jako doba návštěvy – potkal jsem během svého pobytu na Athosu dva zbožné bratry z Moldávie, národností Gagauzy, kteří na Athosu strávili na toto vízum téměř sto dní. Počet poutníků na poloostrově je tedy mnohem větší. Jen v největším athoském klášteře Vatopedu bylo během mé jednodenní návštěvy přítomno minimálně 150 poutníků, v ruském klášteře svatého Pantelejmona, který jsem navštívil další den, jen o něco méně. A jsou to poutníci různého druhu: převažují samozřejmě zbožní pravoslavní křesťané, kteří cestu na Athos považují svým způsobem za svatou pouť, v balkánském pravoslavném světě nazývanou podle muslimského vzoru jako hadž. Ti zde mohou zažít hluboké duchovní prožitky, neboť se pohybují v místech, kde se každodenně dějí zázraky (kvůli nimž sem ostatně přicházejí mnozí poutníci s prosbou o uzdravení, otěhotnění manželky, nápravy dítěte atd.), kde jsou divotvorné ikony a nescíslné množství ostatků svatých a hlavně kde jsou přítomni žijící svatí – svatohorští zbožní starci. Viděl jsem mezi poutníky často i těžce nemocné – spal jsem v cele v klášteře Chilandar s mužem, který měl rakovinu v pokročilém stádiu a byl tam se svými průvodci, aby se zde, na posvátném místě, připravil na smrt. Spatřit lze i západní křesťany, kteří touží poznat právě tuto pravoslavnou mystiku a dotknout se tak mj. byzantského dědictví. Mnozí, a to i mimořádně vzdělaní muži ze „Západu“, zde nakonec zůstanou, přestoupí k pravoslaví, podstoupí tříletý noviciát a stanou se právoplatnými členy některého z klášterních bratrstev. Jsou zde ale přítomni i pouzí turisté, kteří se prostě jen jedou podívat na neobvyklé místo bez žen a přitom vystoupit na horu Athos, tyčící se z moře na nejjižnějším cípu poloostrova do výšky 2033 metrů, což samozřejmě není nic jednoduchého. Ti mnohdy ani nenocují v klášterních zdech, jakkoli je k tomu diamonitirion opravňuje, neboť to je spojeno s nutností účastnit se ranní a večerní bohoslužby, což je pro ně zatěžující. Konečně zde lze spatřit také typy krátce ostří-

haných svalnatých hochů se zlatými řetězy kolem krku, které bychom v takovémto prostředí vůbec nečekali a které známe spíše z kotlů fotbalových ultras. Ti sem nejspíš přijíždějí dokázat před svým okolím své nacionální zapálení, protože dobrý Srb, Bulhar, Řek přece musí být pravoslavný a navštívit svatá místa pravoslavi, ať už by to v jejich pojetí znamenalo cokoli.

Mé dlouhé váhání s návštěvou tohoto posvátného místa se tedy ukázalo jako chyba. Kdybych totiž navštívil Athos před třiceti či možná jen dvaceti lety, zastal bych tam, jak znám alespoň z vyprávění, zcela jiný svět než v současnosti: svět bez těch dvou posledních kategorií návštěvníků a také bez dalších vymožeností modernity, které pronikají spolu s desítkami tisíc návštěvníků za rok i do této poslední výspy středověké Byzance.

V průběhu druhé půle dvacátého století, kdy se Evropa stala dějištěm výrazné modernizace a společenských změn jak na západě, tak, diametrálně odlišných, na východě, se ale tyto změny na Athosu z počátku projevovaly zcela jinak než dnes. Nejprve se totiž, ruku v ruce s ateizací společností pravoslavných zemí svíraných bezbožným krunýřem komunismu, začaly spíše ukazovat v postupném pustnutí některých skitů⁶ (foto 2) a ve vyliďňování klášterů. Zatímco na přelomu

⁶ V 16. století, kdy většina klášterů přešla k idiorythmickému způsobu, začali mniši, kteří s tímto krokem nesusouhlasili, odcházet z klášterů a vytvářet zvláštní společenství, malé mnišské osady zvané skity (odvozeno od řeckého slova ασκητής, asketa), které nezanikly ani poté, co se od poloviny 19. století začaly svatohorské kláštery postupně vracet k původnímu koinobiálnímu způsobu života. Naopak dnes některé skity převzaly pravidla idiorythmického života. Mnohé skity se postupně rozrostly do podoby klášterů a některé jsou i větší než převážná část svatohorských hierarchických klášterů, ovšem kláštery se podle typikonu nemohou stát a každý z nich náleží pod správu některého z klášterů. Největší je skit sv. Ondřeje poblíž správního centra Karyes, který patří pod správu kláštera Vatoped, a ještě na počátku 20. století v něm žilo 800 ruských mnichů. Chrám tohoto skitu byl až do dokončení výstavby chrámu sv. Sávy v Bělehradě největším pravoslavným chrámem na Balkáně. K velkým skitům náleží také skit sv. Anny rozkládající se na východním svahu hory Athos, skit proroka Eliáše nebo skit Prodromos, patřící pod správu Velké lávry.

Foto 2. Nedokončený skit Tivaida byl budován financemi cara Mikuláše II., ale jeho stavbu přerušila bolševická revoluce. V současnosti je osídlen řeckými mnichy.

19. a 20. století žilo na Athosu možná více než 8 000 mnichů, z nichž ovšem značná část pocházela z Ruska, v roce 1971 to již bylo pouze 1 145 mnichů. Staří zemřeli a ze Sovětského svazu, Jugoslávie, Bulharska a Rumunska noví nepřicházeli, a když, tak pouze jedinci, kterým se s velkými těžkostmi podařilo emigrovat. Naopak koncem 20. století, v souvislosti s pádem komunismu, došlo v bývalých komunistických zemích k duchovní obnově a na Athos tak začali přicházet noví zájemci o mnišský život, kteří se neusazovali pouze ve svých národních klášterech (v současnosti je na Athosu většina klášterů řeckých, s výjimkou srbského Chilandaru, ruského Pantelejmonu a bulharského Zografu), ale ve všech klášterech a také v mnoha skitech. Ostatně Rumunsko, přes podporu, již Svaté hoře od 16. století štědrě poskytovali vládcí Moldávie a Valašska, na tomto nejosvátnějším místě pravoslavi žádný vlastní klášter

nemá, rumunský je pouze skit sv. Jana Křtitele (zvaný též Prodromos), jenž tak rumunské pravoslavné církvi absenci vlastního kláštera nahrazuje. Podobně je na tom i Gruzie, jakkoli klášter Iviron, třetí v dnešní hierarchii svatohorských klášterů, zbudovaný Athanasiovým spolupracovníkem Janem Iberikosem (tedy vlastně Janem Gruzíncem), byl původně gruzínský. V současnosti tak žije na Athosu kolem dvou tisíc černorizců. Nejvíce v klášteře Vatoped, který ve svých zdech ubytoval více než 150 mnichů, a jen o něco méně jich je v ruském klášteře sv. Pantelejmona. Ale spoň toto je příznivá tvář modernity.

V roce 1988 byla celá Svatá hora zařazena jako kulturní, ale i přírodní památka na seznam UNESCO. Díky tomu, i díky přistoupení Řecka k Evropské unii, vpadla modernita na Athos jako vichřice. Všude probíhají rekonstrukční práce

Foto 3. Jeřáb opravující hradební zdi a věže kláštera Dochiariou

a nenajdete dnes na Svaté hoře klášter, s výjimkou Esfigmenu, z jehož zdí by netrčel jeřáb, který by nebyl obehnan lešením nebo v jehož útrokách by nerachotily míchačky (foto 3). Kláštery jsou vybaveny počítačovými centry, až na výjimky (opět Esfigmen) je samozřejmý internet, mobilní telefony, v klášterních prodejnách dokonce i platby kartou a plastové tašky s „reklamními“ obrázky svatohorských staveb!

Hlavním úkolem pravoslavného mnicha je nicméně modlitba – duchovní život. Pravoslaví, jak známo, na rozdíl od katolicismu, nezná „prakticky zaměřené mnišství“. Povinností mnicha je přebývat v poslušnosti duchovnímu otci (starci), modlit se a zbožně žít, pokud možno v monastýru nebo, ještě lépe, v poustevně. Na venek se ale běžnému poutníkovi může zdát, že pokud mnich žije v klášteře, a ne v opuštěném skitu nebo v poustevnách, které se také na poloostrově stále hojně vyskytují, je právě v klášteře k modlitbě poměrně málo času. Mnoho mnichů je totiž zaměstnáno pouze péčí o poutníky. Denně jich v každém klášteře nocuje v létě často 50–60, mnohdy i více, v zimě nejspíš o něco méně, v těch velkých – zmínili jsme již případ Vatopedu – to však bývá i mnohem větší počet (v jídelně kláštera sv. Pantelejmona je místo pro jistě dva tisíce osob, což je ovšem dědictví 19. století, kdy v klášteře žilo i přes 1 500 mnichů!). Každý z příchozích poutníků dostane čisté povlečené lůžko, ráno a večer pak také bezplatnou stravu. Poutníci většinou nemohou v jednom klášteře nocovat více než jednu noc (mé dvě noci na Chilandaru byly umožněny knihovníkem Teodosijem, jenž mi také sdělil, že délku víza není nutno nijak striktně dodržovat, takže jsem pobyl na Svaté hoře o dva dny déle, více jsem se, na rozdíl od jiných, neodvážil...). Je tedy nutno každý den převlékat lůžka, prát povlečení a ručníky, připravovat jídlo pro mnichy i poutníky, ve velkých klášterech dohromady často až pro tři sta osob, v případech velkých svátků i pro více lidí... Mnoho mnichů by tak vlastně nedělalo celé dny nic jiného, proto jsou dnes v klášterech i civilní zaměstnanci, popř. brigádníci, např. studenti teologie, kteří tak mají možnost pobývat delší dobu na Svaté hoře a přitom se službou poutníkům cvičit v pokoře.

Není to ovšem tak, že byste na Svaté hoře nealezli místa klidu. Vlastně jsou paradoxně všude kromě klášterů, protože pěšky dnes po Svaté hoře

téměř žádní poutníci neputují (s výjimkou turistů, kteří se chtějí domoci nejvyšší hory, podle níž celý poloostrov dostal jméno), a zřejmě (nemohu to tvrdit stoprocentně) ani mnišské návštěvy jiných klášterů při příležitosti jejich svátků se již pěšky nekonají. Prošel jsem celou severní část poloostrova a navštívil přitom kláštery Chilandar, Zograf, Vatoped, Xeropotamu, Rusik, dva skity a městečko Karyes a s výjimkou mých o generaci mladších spolupoutníků – jednoho Rusa a dvou Srbů, kteří se ke mně postupně přidali, když zjistili, že hodlám putovat právě pěšky, a přichýlili se ke mně, velmi neskromně řečeno, jak ke svatohorskému starci, jsem za celý týden žádného pěšího poutníka nepotkal. Krásné cesty mezi kláštery, budované v lesích či křovinných porostech generacemi svatohorských mnichů, jejichž původ sahá hluboko do středověku, štetované na výšku skládanými kameny (foto 4), ozdobené tu a tam studnami a napajedly, kapličkami či hraničními kameny

Foto 4. Středověká cesta štetovaná na výšku vyskládanými plochými kameny mezi kláštery Esfigmen a Vatoped

(foto 5), rozdělujícími území patřící jednotlivým klášterům, staré kamenné byzantské mosty (foto 6) překlenující hluboké rokliny, mohutné úvozy vyšlapané mulami naloženými nejrůznějším nákladem (foto 7), to vše zeje prázdnotou a chůze po nich je pravou oázou ducha a poskytuje možnost hlubokého usebrání. Bohužel i tyto stezky, evidentně dnes již jen zřídka využívané, postupně zarůstají a jsou opouštěny na úkor nových, za evropské peníze necitlivě a mnohdy přímo barbarsky budovaných, makadamových cest, které se jako hadi z hlavy Medúzy plazí po všech athoských kopcích, umožňující tak pohyb i těžkým nákladním automobilům.

Pravda, všichni poutníci musí přijet lodí z jedné nebo druhé strany poloostrova do klášterních přístavů, arsan. Pozemní přechod, pokud není moře v zimních měsících příliš rozbouřené, není možný. Ze západní strany vyjíždí každé ráno na Athos velký trajekt, který kromě převozu poutníků obstarává i zásobování celého poloostrova. Jeho domovským přístavem je malé městečko Ouranopolis, založené řeckými uprchlíky z Malé Asie ve 20. letech 20. století. Městečko dnes žije vlastně pouze ze svatohorských poutníků, na něž zde čekají jejich manželky, které si mohou v četných obchůdcích nakoupit různé devocionálie, ikony různých velikostí i ceny, malované mnichy ze Svaté hory, poutníci si pak mohou obstarat

Foto 5. (←) Hranční kámen katastrů klášterů Zograf a Chilandar

Foto 7. Hluboký úvoz vyšlapaný mezky a mulami

Foto 6. Renovovaný starý byzantský most na cestě ke klášteru sv. Pantelejmona

i poutnické hole, jakkoli je většinou vlastně nepotřebují. Po příjezdu z poutě si pak v četných tavernách mohou všichni společně dopřát masitých pokrmů, jichž se museli na Athosu odříci. Před přístavem stojí mohutná byzantská strážní věž z poloviny 14. století. Z východní strany pak odjíždějí mnohem menší lodě z obce Ierissos, které obsluhují kláštery na východním pobřeží poloostrova, včetně nejjihněji položené Veliké lávry.

Je-li klášter více vzdálen od moře, jako např. kláštery Zoграфský či Chilandarský, odváží poutníky z klášterních přístavů, arsan, makadamovými cestami terénní auta nebo malé autobusy. Poplujete-li nejprve do centrálního athoského přístavu Daphni, pak vás do správního centra Karyes, z něhož vyjíždějí minibusy do klášterů na jižním dílu poloostrova, doveze pravý autobus po asfaltové a částečně betonové silnici. Druhý den, po noclehu v klášteře, můžete jít, nebo se nechat odvézt opět do přístavu a převést se lodí, které jezdí podle přesně stanoveného jízdního řádu, k dalšímu klášteru. Takto to dnes dělá drtivá většina poutníků... Ochuzují se však nejen o požitek z putování po výše popsaných cestách, ale také např. o neobyčejné pohledy na kláštery z okolních kopců, o setkání s místní faunou (zejména s divočáky, šakaly a různými ještěrkami, nehledě na množství motýlů) či flórou.

Neuvidí obvykle také ekonomie klášterů, které mnichům obstarávají část živobytí a také peníze na nákup těch potravin, které na poloostrově nelze vypěstovat nebo vzhledem k absenci zvířat ženského rodu vyrobit, např. sýr či vejce... Olivový olej a víno dnes činí značnou část příjmů mnohých klášterů. Pokud jde o víno, jsou na celém poloostrově nejvýznamnější vinice kláštera Chilandar, rozkládající se v nížině zvané Savino polje, v blízkosti východního chilandarského přístavu Hrusije. Jde o 15 ha nových vinohradů, jež, obrazně řečeno, hlídá velká věž (pírg), připisovaná nesprávně srbskému králi Milutinovi (panoval v letech 1282–1321), vybudovaná na základech z 13. století v polovině století čtrnáctého, tedy v době, kdy poloostrov ovládal srbský car Štěpán Dušan (foto 8). Právě v těchto vinohradech se pěstuje víno ke „komerčním“ účelům kláštera, které je již možno koupit i v srbských vinotékách, nicméně kromě nich má Chilandar i 2,5 ha starých vinohradů využívaných výhradně pro potřeby kláštera. (foto 9). Během mého pobytu v nich právě probíhalo vinobraní. Toto víno se lisuje a uskládňuje přímo v klášterním sklepe, do něhož se vchází naproti 800 let starému vinnému keři sv. Symeona (mnišské jméno srbského vládce Štěpána Nemanji, zakladatele kláštera), zasazeného na místo Symeonova hrobu po přenesení jeho ostatků do srbského kláštera Studenica. Všechny kláštery mají, kromě zeleninových polí, také velké množství olivových hájů (foto 10) a dalších ovocných stromů. To samozřejmě mniši ve svých současných počtech nezvládají sami obdělávat, muselo by jich být tolik, na kolik byly původně kláštery koncipovány, proto i ve vinicích

v době např. vinobraní jsou vidět světští brigádníci, kteří s těmito pracemi pomáhají. Na Athosu je údajně stejný počet civilních pracovníků, ať již sezónních, nebo stálých, jako mnichů. Mnozí z nich samozřejmě zmizí, jakmile se dokončí práce na restauraci klášterů (či v případě Chilandaru na obnově požárem zrušených částí). Zemědělské pracovníci

Foto 8. Chilandarské vinohrady chrání věž (pírg) krále Milutina

Foto 9. Vinohrady v lokalitě Savino pole

Foto 10. Olivový háj kláštera Chilandar

však bezesporu, kromě zimy, na Athosu musí být stále. Často se k pomoci nabídnou sami poutníci, v případě Chilandaru jezdí velmi rádi pomáhat i studenti zemědělské fakulty z bělehradského předměstí Zemun, jejíž profesori s obnovou vinohradu radili. Nicméně po většinu času je v olivových hájích či na vinicích klid, vybízející k duchovnímu povznesení. Převážnou část rozlohy klášterních nemovitostí tvoří lesy. Ty však byly v 19. století tak nemilosrdně káceny, že dnes ve velké většině nepředstavují žádné cenné porosty (foto 11). Kláštery v současnosti již také dávno nemohou disponovat výnosy ze svých metochů, klášterních majetků mimo Athos, původně rozmístěných po celém Balkáně, ani už nemohou počítat se štědrými dary ruských carů, kteří svatohorské kláštery podporovali od 18. století do bolševické revoluce. Takže hospodářství klášterů, spolu s dalšími výrobky samých mnichů – ikonami, křížky, myrem (křížmem), kadidlem a dalšími, dary poutníků, výnosy z víz a případné vládní pomoci či pomoci EU dnes činí jedině zdroje jejich příjmů. Zlatem a stříbrem zaplněné klášterní chrámy, relikviáře z drahých kovů posázené drahokamy, drahocenné lustry a mramorové mozaikové podlahy by tak v současnosti již jen stěží mohly vzniknout.

Vše výše řečené v žádném případě nemá podávat obraz toho, že se v athoských klášttech nelze usebrat a žít skutečným duchovním životem. Ostatně, každý návštěvník, který je za svého pobytu na Svaté hoře zdarma ubytován a stravován v klášttech, se klášterního života musí účastnit a většinou ani zdaleka nedokáže to, co je běžné pro každého mnicha, tedy noční bdění, aktivní účast na dlouhých bohoslužbách, málo spánku... Když

Foto 11. Lesy na Athosu na první pohled vypadají mohutně, ale většinou se jedná pouze o výmladkové háje

se poutník ráno, ještě dlouho před rozedněním, po probuzení úderem zvonu nebo klepadla odebrává na jitřní bohoslužbu do některého, obvykle však centrálního, klášterního kostela, zastane chrám již dávno zaplněný mnichy, kteří se v něm shromáždili k bdění a modlitbám již nedlouho po půlnoci! Pro mnicha sloužícího jitřní či večerní bohoslužby – jen malá část mnichů je vysvěcena na kněze – bývá často složité přimět po jejich závěru poutníky, kteří v řadě postupují k vystaveným ostatkům, aby upustili od jejich uctívání a odebrali se na snídani či večeri, neboť ta se vydává vzápětí po skončení bohoslužby. Nejprve do jídelny kráčejí po bohoslužbě mniši, po nich pak mnichy-stolníky organizovaní poutníci. Jakmile vejde poslední poutník, stolník zavírá dveře a dovnitř pak již není možno vstoupit. Poutník, který by zůstal u ostatků, by se musel postit.

Jídlo je věnována adekvátní pozornost, nicméně poměrně bohaté čistě vegetariánské tabule, doplněné vynikajícím a osvěžujícím lehkým vínem – ve Vatopedu večer, v Chilandaru podle typikonu sv. Sávy, jenž předepsal, že víno zde má být pro všechny, s výjimkou dnů půstu na vodě, večer i ráno – si nelze příliš užívat. I při jídle totiž z kazatelny vybraný mnich předčítá příběhy svatých – několikrát v roce se zde čte i typikon kláštera – a samotná snídaně netrvá déle než patnáct minut. Poté mniši odchází do zaměstnání – práce na polích, zahradách, vinicích, olivových hájích, nebo také na výrobě různých devocionálií, tvorbě ikon, pořádání knihoven. Na poutníkovi je, aby si prohlédl klášter, kam může (celý jsou pochopitelně nepřístupné), poklonil se ikonám a ostatkům svatých, kterých je na Athosu neuvěřitelné množství, dokud je kostel po snídani otevřený (ne déle než půl hodiny), a případně putoval do dalšího kláštera. Může si také ve větších klášttech zakoupit víno, ikony a další věci, takže poutnický ruksak postupně těžkne.

Večerní bohoslužba začíná dlouho před setměním, po ní následuje večere ve stejném duchu jako snídaně. Dvě jídla denně musí každému stačit. Na celé Svaté hoře platí byzantský čas, který se řídí východem a západem slunce a každý týden se proměňuje. Nedlouho po západu slunce se brány kláštera uzavrou a život utichne. Kdo se do té doby nedostal dovnitř za bránu kláštera, musí přenocovat venku, za doprovodu vyty šakalů.

A jak dnes vlastně vypadají athoské kláštery? Všechny mají středověké jádro, ovšem v průběhu věků byly často přestavovány, a to jak v důsledku poškození a vypalování klášterů lupiči, vpády vojsk či piráty, tak v důsledku četných požárů, jimž se, jak ostatně známe z roku 2004 z Chilandaru, jednoho z architektonicky nejzachovalejších athoských klášterů do té doby, žádný klášter nevyhnul. Přestavby probíhaly i díky bohatým donacím, které jsou nejvíce vidět na ruském klášteře sv. Pantelejmona. Všechny kláštery se vlastně podobají malým městům opevněným vysokými hradbami (opevněny byly i kláštery postavené na vysokých skalách) s útočištnými věžemi, tzv. pirgy (foto 12). Obranné věže jsou čtvercové poschodové, propojené vnitřním schodištěm, na vrcholu věže je obvykle také umístěna kaple. Většinou jsou vystavěny typickým byzantským zdívkem, tedy střídáním vrstev opracovaných kamenů a plochých byzantských cihel. Ne všechny pirgy jsou ale přístupné poutníkům. Navštívil jsem vlastně pouze dva, oba v chilandarském klášteře. Jeho hlavní klášterní obranná věž, pír sv. Sávy, má v posledním svém patře, z jehož střílen je zajímavý rozhled na celý klášter a jeho okolí směrem k východu, malou kapli sv. Jana Křtitele (sveti Jovan Preteča), vyzdobenou freskami z konce 17. století (foto 13).

Kolem dokola mohutných hradeb, dnes již často proražených druhotně okny, nebo doplněných z nich vystupujícími čardaky, rozšiřujícími v duchu tradiční osmanské architektury 19. století obytný prostor (foto 14), jsou na jejich vnitřní straně vybudovány mnišské cely a konaky – tedy místa pro nocleh poutníků, propojené v jednotlivých poschodích často arkádovými chodbami (foto 15). Výjimku z tohoto rámce tvoří vlastně pouze ruský klášter sv. Pantelejmona, který byl v 19. století celý přestavěn a zcela ztratil svůj původní byzantský ráz, jeho hradby byly zbourány a klášter tak připomíná pravoslavné město s mnoha chrámy vybudovanými ve stylu pozdního ruského baroka. I klášter Zografský

Foto 12. Chilandarský pír svatého Sávy a fiála

Foto 13. Z pírgu svatého Sávy lze přehlédnout kathedikon i celý klášter a jeho okolí

byl sice v 19. století zásadně přestavěn a rozšířen, nicméně jeho hradby zůstaly zachovány a působí neobyčejně mohutným dojmem (foto 16).

Uprostřed celého klášterního komplexu vždy stojí hlavní chrám kláštera, kathedra, dnes již často přestavěný, ale vesměs zachovávající středověké jádro se dvěma nartexy – vnitřním a exonartexem (foto 17). Především v něm se konají bohoslužby navštěvované poutníky a zde se také vystavují nejcennější ostatky svatých. Druhá nejvýznamnější stavba po kathedra je jídelna, sloužící ke společnému stolování. V čele jídelny stojí stůl pro igumena, který také každému jídlu žehná. Uprostřed jídelny se tyčí ambon, z nějž vybraný mnich během stolování předčítá životy svatých. I jídelna je obvykle, podobně jako chrám, orientována ve směru z východu na západ. Myslím, že jsem ještě nikdy nejedl v hezčí jídelně než v klášteře vatopedském, k níž slouží budova původem ze 12. století, celá vymalovaná freskami z roku 1786 (foto 18). Sedí se u mramorových stolů, kde je již vždy vše přichystáno na cínovém nádobí. Freskami jsou nicméně vyzdobeny všechny svatohorské jídelny, včetně obrovské jídelny v Pantelejmonu, koncem roku 2020 byla dokončena i náročná restaurace požárem zničené jídelny v Chilandaru.

Mezi chrámem a jídelnou stojí ve všech klášterech kruhová, na sloupech spočívající stavba, zvaná fiales, určená ke svěcení vod před svátkem Zjevení Páně (epifanie, Tří králů). Často je to přímo studna. Její sloupoví je vzájemně propojené klenbou opatřenou freskami.

Kromě pírů jsou v některých klášterech také samostatné zvonice nebo hodinové věže. Nej-

starší zvonici na Athosu je zvonice ve Vatopedu (foto 19), vybudovaná v první třetině 15. století, největší pak je v Rusiku (foto 20), jejíž zvon, vážící 13 tun, s průměrem 2,71 metrů (foto 21), dokáže přehlušit veškeré dění v klášteře, včetně zpěvu sborů čítajících desítky mnichů (pouze v klášteře

Foto 15. Arkádové chodby a celý kláštera Chilandar

Foto 16.
(→) Mohutné hradby kláštera Zograf jsou proraženy četnými okny mnišských cel

Foto 14. (←) Čardaky vybudované na hradbách kláštera Xeropotamu

sv. Pantelejmona, a to jen v některých jeho chrámech, totiž lze slyšet pravoslavné barokní a klasicistní ruské mnohohlasí, ovlivněné zejména tvorbou Dimitrije Bortňanského, všude jinde je přítomen pouze starý byzantský styl zpěvu, byť ve slovanských klášterech zpívány církevní slovanštinou).

Nedílnou součástí každého kláštera je také přístav, arsanas. K moři se stavby přístavů obvykle obracejí velkou obloukovou bránou s nadstavbou, která v minulosti a někde i dnes slouží jako kotviště pro malé klášterní lodě. Soudobé trajekty kotví u nově vybudovaných mol. V budovách kolem se skladovaly dovážené potraviny, proto v některých přístavech je dodnes vidět obrannou věž, chránící toto skladiště (foto 22). Jediným klášteřem, který má přístavy dva, jeden na západní straně a druhý na východní straně poloostrova, je klášter Chilandar.

Naše cesta Athosem začala právě v západním přístavu tohoto nejseverněji položeného athoského kláštera, který se nazývá Jovanica. Do kláštera, založeného v roce 1198 mnichem Symeonem, bývalým srbským panovníkem Štěpánem Nemanjou, a jeho synem Rastkem, mnišským jménem Sávou, je odtud deset kilometrů a přiznám se, že i já se nechal, byv ještě neznalý athoských zvyklostí,

Foto 17. Katholikon kláštera Esfigmen

Foto 18. (↑)
Jídlna kláštera
Vatoped

Foto 19. (↑) Zvonice,
hodinová věž a fiála
kláštera Vatoped

Foto 21. (←)
Zvon kláštera
sv. Pantelejmona –
největší zvon Svaté hory

Foto 20. (←)
Zvonice kláštera
sv. Pantelejmona,
pod níž se nachází
jídlna

odvézt přistaveným mikrobusem. Z Chilandaru pak lze podniknout poměrně náročnou cestu do kláštera Zografského (foto 23). Náročnou proto, že je při ní nutno překonat hřeben vysoký přes 300 m n. m., zatímco Chilandar leží ve výšce snad pouze dvou či tří desítek metrů nad mořem. Při cestě tam i zpět je to tedy více než 600 výškových metrů a zhruba dvacet kilometrů, s klesáními často ve velmi hlubokých úvozech. Zografský klášter má, na rozdíl od Chilandaru, nejasnou zakladatelskou linii – podle legendy jej založili již někdy koncem desátého století bulharští poustevníci Mojžíš, Aron a Ivan z Ochridu na místě, kde objevili „nestvořenou“, tedy „nenapsanou“ lidskou rukou, ikonu sv. Jiří. Ta dodnes představuje největší klášterní cennost. Nejzajímavější pohled na Zograf je od kostelíku sv. Jiří na protilehlém svahu kláštera, kolem něhož stojí několik obytných budov, v nichž dříve bývaly klášterní dílny, v současnosti však jsou pusté (foto 24).

Na východ od Chilandaru, slabou hodinu chůze, leží v úzlábí klášter Esfigmen (foto 25), vybudovaný v odvážné poloze přímo na pobřeží, proto je také dodnes dobře opevněn. Jeho hlavní chrám je zasvěcen Nanebevzetí Páně, vybudován byl však až v 18. století, protože předtím byl klášter navzdory svému opevnění několikrát zrušeno piráty. Zélótský klášter, navzdory očekávání, přijímá poutníky velmi ochotně a mnich dveřník byl zklamán, když zjistil, že si chci klášter pouze prohlédnout, a nikoli v něm přenocovat. Klášter jako jediný z celé Svaté hory postrádá všechny vymoženky modernity a zachovává tradiční způsob mnišského života z doby „předelektronické“.

Foto 24. Klášter Zografský

Z Esfigmenu k Vatopedu lze jít po staré dlážděné stezce, vinoucí se jak po hřebenech, zarostlých křovinami a nízkým lesem, tak plážemi mořských zátok. Cesta trvá několik hodin, ale během putování ani nechcete, aby skončila, jak je neobvyklá a zajímavá a jaké pozoruhodné výhledy poskytuje. Klášter se najednou vyloupne z jedné ze zátok, pouhých dvacet výškových metrů nad mořem, a jeho velikost ohromí každého pozorovatele (foto 26). Tím spíše, že je stále obklopen mohutnými hradbami, z nichž se ovšem již dávno dívají

Foto 22. Arsana Zografského kláštera s obrannou věží

Foto 23. Klášter Chilandar z cesty ke klášteru Zograf. Ze všech stran je vždy nejprve vidět pír svatého Sávy

Foto 25. Klášter Esfigmen

do okolních hor stovky oken a ze střech kláštera jsou do daleka viditelné desítky bílých komínů. Katholikon Vatopedu, v němž jsou na čestném místě i fresky sv. Sávy a Symeona, kteří v klášteře před vybudováním Chilandaru pobývali a také jej bohatě obdarovali, pochází z konce 10. století, jeho jádro ovšem překrývá exonartex z 15. století, opatřený hodinovou věží. Nádvoří kláštera se třemi chrámy a jídelnou je natolik rozsáhlé, že se v něm fiála, bohatě zdobená freskami, doslova ztrácí (foto 27).

Z Vatopedu do hlavního „města“ poloostrova, Karyesu, je dlouhá cesta a velkou část z ní je nutno absolvovat po makadamové silnici, takže by se vyplatilo pronajmout si mulu, což prý bývalo ještě nedávno možné (dnes lze tuto cestu absolvovat také mikrobusem). V centru městečka stojí chrám Protatu, kde se konají bohoslužby během velkých shromáždění zástupců všech klášterů. Každý klášter zde má také budovu, v níž bydlí jeho zástupci během zasedání rady, jinak ale Karyes vypadá jako malebné balkánské trhové městečko z 19. století, v jehož obchůdkách lze koupit i to, co by se jinak na Athosu podle klášterních typikonů ani nemělo objevovat (foto 28). Celý dojem kazí pouze četné mikrobusey, odjíždějící ze zdejšího improvizovaného autobusového nádraží do různých klášterů na jih od městečka, kde jich leží většina, včetně Veliké lávry. K tomu, aby poutník dokázal všechny kláštery navštívit, však cesta na jedno vízum v žádném případě nestačí.

Z Karyesu prostírajícího se v kotlině uprostřed poloostrova je nutno na všechny strany opět stoupat. Klášter Xeropotamu od něj leží západním směrem ve vzdálenosti asi osmi kilometrů. Cestou k němu je nutno přejít moderní širokou silnicí, po níž sice není velký provoz, ale tu a tam přece jen něco projede, včetně autobusů z centrálního přístavu Daphni. Klášter sám, k němuž je nutno naopak značně klesat, se vypíná na mohutném útesu nad mořem (foto 29). Několikrát byl zničen požáry či zemětřesením a na počátku 16. století byl znovuvybudován i za přispění sultána Selima I. Zastal jsem v něm naprosté ticho, nenocovali tu ani žádní poutníci, ani mnichů v něm nežije příliš, jakkoli nepatří ke klášterům nejmenším a je v hierarchii svatohorských klášterů na osmém místě. Hlavní chrám je zasvěcen Čtyřiceti svatým mučedníkům sevastijským. Byl také postaven po čet-

Foto 26. Klášter Vatoped z cesty k Esfigmenu

Foto 27. Nádvoří kláštera Vatoped

Foto 28. Městečko Karyes

ných strádáních kláštera až v roce 1761 a koncem 18. století vyzdoben freskami (foto 30).

Od něj do kláštera Rusiku neboli sv. Pantelejmona vede po srážech nad mořem, z nichž je vidět sousední poloostrov Sitonia, asi čtyři kilometry dlouhá krásná cesta, již přes velkou roklinu spojuje starý byzantský klenutý most. Z vrchu nad kláš-

Foto 29. Klášter Xeropotamu

Foto 30. (vlevo) Freska svatých srbských světců Sávy a Symeona v exonartextu kathedrály kláštera Xeropotamu

Foto 31. (vpravo) Brána kláštera Rusik (sv. Pantelejmona)

Foto 32. Klášter Rusik z moře

terem je možné přehlédnout celý tento komplex, v němž by jistě mohlo i dnes pohodlně žít několik tisíc lidí. Rázem se při tom pohledu z byzantské minulosti přenesete na „matičku“ Rus. Vzhledem k tomu, že v něm v dobách Sovětského svazu žilo jen minimum mnichů, bylo mnoho jeho budov zcela zpustlých, což je i dnes, přes velké investice, které ruská pravoslavná církev a bezpochyby i stát do kláštera věnovaly, tu a tam viditelné. Budovy pro poutníky leží mimo vlastní klášterní okrsek, který začíná starou bránou (foto 31), nově vkomponovanou do klasicistního masivu klášterních staveb s několika velkými chrámy a asi dvaceti

kaplemi. Klášter leží prakticky těsně nad mořem, lze z něj proto bez jakýchkoli problémů odplout trajektem. Zde také naše cesta Svatou horou skončila. Snad prozatím. I přes jisté zklamání z průniku modernity si totiž Athos stále zachovává jak ovzduší „promodlenosti“ generací mnichů i poutníků, které lze pocítit na každém kroku, tak mnohá tajemství, jež stojí za to odhalovat.